

Moord in Janum, over recht en krom

Iedere tijd en iedere streek heeft zijn eigen boeven en helden. Dit verhaal gaat over Wybren Wybrens en Heerke Heerkes, mannen van het Friese terpenland, die leefden tegen het einde van de achttiende eeuw.

Het was een andere tijd. Een tijd van houten karren en klompen die sopten in de klei. Friesland had de Romeinen al meegemaakt, de Bataven, Saksen en Juten. Bonifatius die de Friezen tot het christendom had willen bekeren, was in 754 bij Dokkum vermoord. Vikingen waren er geweest, en een Frankische keizer die de Friezen vrijheid gaf als loon voor hun inzet.

Wat betekende die vrijheid, in de late middeleeuwen? Veel Friezen van nu zouden ervan watertanden. Het betekende het ontbreken van landheren en een verder weg gelegen centraal bestuur. Geen Den Haag dat melkprijzen en mestquota bepaalt, geen Europees hof als hoogste gezag, het was de vrije Fries zelf die het voor het zeggen had. Terwijl de vele kloosters het geestelijk leven en de handel bepaalden, was de rechtspraak in handen van vrije boeren, die bij toerbeurt voor rechter speelden.

De reformatie heeft korte metten met de kloosters gemaakt en ook de Friese vrijheid is voorbij gegaan. Zoals de 'grutte stoarm' in 1287 Friesland trof en het geweld van de zee een bres sloeg in de Friese kust en de Zuiderzee verwijdde, zo kwamen er nieuwe heersers en bestuurders die wijdbeens op de terpen gingen staan en het prachtige land overzagen. Wat al die tijd en in elke heerschappij bleef, was echter de hang van de Friezen om zelf te bepalen wat goed is en slecht. En zo was er dus, in het jaar 1778, een boer uit het dorp Oosterbeintum hier even verderop, die het recht graag wat naar zijn hand wou zetten. Zijn naam was Wybren Wybrens.

Wybren Wybrens was volgens het boek waarin het waargebeurde verhaal is opgetekend - Dorpen bij het Wad en in de Vlieterpen, geschreven door Johannes van Dijk uit Ferwerd - 'een gering persoon die geen geld van eenig belang ooit heeft bezeten.' Een sloeber dus, die moest sjacheren voor elke cent. Het waren magere tijden voor de landbouw, de aardappelprijzen waren weer gedaald, en Wybren pijnigde zijn hersens hoe aan geld te komen. Hij woonde in bij Rinse Eekes en Sjuwke Wijbes in Hogebeintum en bezat één schaap dat hij elke dag molk. Wat gebeurde er? Op een dag begon het Rinse Eekes op te vallen dat Wybren veel meer melk thuisbracht dan dat ene schaap kon geven. In de stal bleek zich een wonderbaarlijke schaaftermenigvuldiging te hebben voorgedaan. Wybrens probeerde zijn huisbaas wijs te maken dat hij de schapen gekocht had, van een man uit Marrum, klein van stuk en gekleed in een zwarte cape, voor 12 caroli guldens.

Anders Cornelis, die woonde in de Wanswerter Meer, had echter gezien hoe Wybrens op zondag drie schapen onder de sluitboom door de weg op had gejaagd. Het nieuws verspreidde zich razendsnel, ook in die jaren zonder Facebook. Bij het buurten in winkels, werkplaatsen en taveernes werd elk beetje van elk weetje uitgewisseld. Anders Cornelis had waarschijnlijk met de dorpsmid in Genum gepraat. En daar kwam ook Eibert Jan Prins uit Birdaard, die drie schapen miste en met zijn zoon op onderzoek was uitgegaan. Wybrens werd ontmaskerd, ingerekend en naar het Leeuwarder tuchthuis afgevoerd. Maar ondertussen had hij wel de schapen geschoren en de wol verkocht. De schurk!

Een schurk was hij, Wybren Wybrens. In dat tuchthuis in Leeuwarden is een plek die Wybren Wybrensgat wordt genoemd. Dit geeft wel aan, dat de man er meermaals en onder niet al te vrolijke omstandigheden heeft gezeten. Al met al is het ook niet best met hem afgelopen. Want enkele jaren na de schapendiefstal zijn de streken van deze dommekracht tot een definitief einde gebracht. Maar hiervoor moest wel een moord plaatsvinden. In Janum!

Volgens de kronieken woonde hier dorpsrechter Heerke Heerkes. De functie van dorpsrechter was al rond 1500 door de Saksen in het leven geroepen en heeft stand gehouden tot 1795, toen de Franse tijd begon. De dorpsrechter, die voor een of enkele dorpen werd benoemd, moest onder andere belastingen innen en kleine vergrijpen berechten. Vaak was hij ook schoolmeester of koster, in ieder geval iemand 'die iets kon'. Helaas is er van deze Heerke Heerkes op internet weinig terug te vinden. Maar als hij werkelijk in Janum woonde, zoals in het boek van Johannes van Dijk vermeld wordt, dan is de kans heel groot dat dit op de terp was, waar u nu bent.

Het was nog voor de massale afgravingen van klei, de terp was een stuk groter. We stellen ons het landschap voor in de morgen van 19 november 1781. Een maandag. Ganzen vliegen hoog over door een lucht die grauw van regen is, en in het zuiden zie je nog net de masten van de schuiten die met gestreken zeilen het zwarte water van de Ee doorklieven. Langs de trekweg zwoegen zwarte knollen aan kermende touwen. Op het dek stommelen de emmers waarin de melk als een laken heen en weer walst, en overal rondom wieken traag de molens die het nat vol witvis van de ene sloot naar de andere malen. Janum is al wakker. In verschillende bijkeukens en stallen hoor je het rinkelen van kettingen, emmers die op de stalvloer kletsen en de stemmen van boeren, knechten en meiden. Het vuur wordt hier en daar flink onder de wastobbes opgestookt, rookpluimen zoeken zich tussen de huisjes door een weg naar het vrije veld. Maandag wasdag.

Dorpsrechter Heerke Heerkes is net opgestaan. Moeizaam, want hij heeft de dag ervoor in het posthuis net iets teveel brandenwijnntjes achterover gekiept. Een man alleen, dat krijg je. Gelukkig dat buurvrouw Baukje zich op gezette tijden over hem ontfermt, want zelfs het zetten van koffie valt hem zwaar. Geleidelijk tekenen zich in het niet al te frisse hoofd van Heerkes de bezigheden af die hem wachten die dag. Accijnzen innen en een raadpleging over clandestiene handel in vee. Niets bijzonders, godzijdank, zo denkt hij, onwetend van het gevaar dat zijn bescheiden woning nu op nog geen honderd meter genaderd is.

Het is tussen half acht en acht uur. Door het kletsnatte weiland, gebogen en huiverend in zijn versleten dunne jas, is Wybren Wybrens onderweg naar dorpsrechter Heerkes. Hij mompelt korte zinnen in zichzelf. In zijn hoofd is het grijs. Ik was niets, staat daar op een lei geschreven, ik ben niets, en ik zal nooit iets zijn. Maar als het niet anders kan, roept hij plotseling luid, verdomme! Hij kijkt naar zijn knoestige, zwarte handen en gromt. Uit de ransel die schuin over zijn schouder hangt haalt hij nog eenmaal half het touw om de dubbele knoop te controleren. Juist, zo spreekt hij zichzelf toe. Niet terug gaan, doorgaan! Hier moet een einde aan komen. Alles is toch al verloren, het kan niet anders. Een einde... Nu bereikt hij de sloot die de terp van Janum van het omliggende weiland scheidt. Een einde, aan deze... aan dit...

Wybren Wybrens zet af. Hij springt. Maar zijn hakken, helaas, landen in het water. Wild maaiend valt de onfortuinlijke Wybrens achterover. Kon het ook anders? Kon ooit eens een keer iets goed gaan! Zijn oude vilthoed, het enige hoofddekseel dat hij bezit, steekt al in de modder. Ziedend van woede klauwt hij op de kant en kruipt de terp op. Alles aan hem sopt en stinkt. Hij kijkt langs zijn

natte kleren omlaag. En wat dan nog, denkt hij. Wat dan nog,! Nu begint hij te beven als een espenblad. Schiet op, spreekt hij zichzelf toe. Hup!

Aan de rand van het kleine dorp zijn twee kinderen aan het spelen met een houten wiel. Ze deinzen verschrikt achteruit als ze de druipende man zien die nu zacht vloekend tussen de huisjes door begint te rennen.

Wybrens weet precies waar hij moet wezen. Terwijl hij het hengsel van zijn ransel vastklemt in zijn bevroren handen, schuift hij langs de muren van de lage huisjes op de terp. Hier is het. Met een mouw vol modder probeert hij zijn natte haar uit zijn ogen te wrijven. Hier woont die man die... die man. Niet lang meer, de ellendeling, denkt Wybrens. Dan ziet hij de hooivork die tegen het huisje van de Kingma's staat. De Kingma's, ha! Met hun zilveren bestek en harde bezems! Hij grijpt de hooivork, draait zich om naar het huis van de dorpsrechter, en begint op de deur te bonken. Heerkes, schreeuwt hij, kom naar buiten man. Maar hij hoeft niet te schreeuwen, de deur geeft al mee. Wybrens pakt de hooivork nu met beide handen vast. Hij gaat naar binnen. En daar is Heerkes, in ochtendjas nog, daaronder een witte pyjama, stomverbaasd. Wybrens, wel voor de drommel, zegt Heerkes. Wybrens steekt.

[veelzeggende pauze, spreker kijkt rond]

Hoe dit voor een deel door fantasie opgetuigde verhaal in het echt verder ging? In de processtukken wordt gesproken van een allerwreedste moord, waaraan zowel een hooivork te pas kwam als een touw. En het hof, op alles 'wijselijk gelet en geconsidereert hebbende hetgeen men in deeze behoort te considereren in de name en van wegens de Heerlijkheid der Landschappe Vriesland' veroordeelt de gevangene dan ook 'omme bij den scherpreger buiten de stad, ter plaatse des Geregts op een schavot geleijdet, aldaar aan een staak geworgd, en alzoo van het leven ter dood te worden gebragt' en ook 'dat des gevangenes lichaam aldaar op een rad ten spectacule zal worden gesteld, actum 28 september 1782. Zo eindigde het onaanzienlijke leven van Wybren Wybrens nadat hij dorpsrechter Heerkes, die ongetwijfeld beter had verdiend, het licht uit de ogen had genomen. Aan de wurgpaal en het rad.

Dat het hof bijna een jaar nam om tot deze uitspraak te komen, mag getuigen van zorgvuldigheid in het strafproces. Maar evengoed: wat is rechtvaardigheid? Wat kon Wybrens eraan doen dat hij voor een dubbeltje geboren was en nooit een kwartje werd? Net zoals de vrijheidsdrang diep in het dna van de Friezen zit, zit in sommigen de vloek van armoede en een slecht gesternte. Is recht niet altijd betrekkelijk, zelfs in ons rijke, vrije land? Is het niet altijd het meest het recht van de sterkste? De dorpsrechter werd door stemgerechtigden uit een drietal gekozen, en stemgerechtigd waren vooral de boeren met grond. Misschien kan het niet anders. De moraal van dit verhaal: geen. Als je maar lang genoeg doordenkt, wordt krom recht en recht krom. Laten we daarom onze vrijheid koesteren, het recht blijven zoeken, blij zijn dat de wurgpaal niet meer bestaat, en tot slot even stilstaan bij de vredigheid van dit prachtige terpje zoals het vandaag is en hopelijk nog lang zal zijn.

Yvonne van Osch, januari 2018